

Záchrana ohroženého fondu unikátních divadelních cedulí – projekt NAKI *Cesta k divadlu*¹

MARTINA OHLÍDALOVÁ – MARKÉTA TRÁVNÍČKOVÁ

ABSTRACT: Protection of the endangered fund of unique playbills – NAKI “The path to theatre” project

Applied research devoted to preserving playbills is the subject of the project titled NAKI (National and Cultural Identity) II The path to theatre. Eight of the worst damaged sets of playbills from the collection of the Theatre Department of the Historic Museum under the National Museum were restored within the terms of this project using methods that enabled methodological processing of the acquired experience. This article contains a description of the typical damage to these sets and the chosen approach to their renovation. The individually taken steps are described and the text is complemented by selected image documentation.

KEY WORDS: Theatre Department – Theatre Playbills – Restoration

CONTACTS: Ing. Martina Ohlidalová, Ph.D., Oddělení péče o sbírky Historického muzea – Národní muzeum, Václavské náměstí 1700/68, 110 00 Praha 1; e-mail: martina_ohlidalova@nm.cz; Mgr. Markéta Trávníčková, Divadelní oddělení Historického muzea – Národní muzeum, Václavské náměstí 1700/68, 110 00 Praha 1; e-mail: marketa_travnickova@nm.cz

Úvod

Divadelní cedule, na jejichž tvorbu bohužel v průběhu 20. století česká divadla až na výjimky² rezignovala, patří k nejpřínosnějším zdrojům teatrologického bádání. Přinášejí detailní informace o jednotlivých představeních, jakými jsou místo, budova, divadelní soubor, datum a čas, hraný titul, tvůrci a interpreti. Pouze na základě jejich studia lze zpětně sestavit a zkoumat soupisy repertoárů divadel, přehledy inscenací a inscenátorů (režisérů, dirigentů, choreografů, scénografů, herců, pěvců i tanečnicků, hostujících umělců apod.). Na rozdíl od plakátu a programu, které se váží k celé inscenaci, nesou denní cedule údaje o konkrétním představení.

1 Tato studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci projektu Cesta k divadlu. Vývoj metodiky a specifických nástrojů pro uchování, exploataci a zpřístupnění historických divadelních cedulí se zvláštním zřetelem ke sbírkovým fondům Národního muzea v Praze a Moravského zemského muzea v Brně, podpořeného Programem aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI II), č. DG16P02B008 (2016–2020).

2 Kromě pražského Národního divadla například Moravské divadlo Olomouc, Národní divadlo Brno, Národní divadlo moravskoslezské v Ostravě, Divadlo J. K. Tyla v Plzni.

Zásadní význam pak mají takové fondy, které shromažďují cedule určitého divadelního souboru v celistvosti, tj. den po dni.³ To je případ unikátní sbírky Divadelního oddělení Národního muzea, obsahující konvoluty cedulí první pražské scény (v linii Stavovské, Prozatímní a Národní divadlo) od 1. 5. 1824 do současnosti, dále Divadla na Vinohradech z let 1907–1959 a pražských německých divadel (německého Stavovského divadla, Neues deutsches Theater a Kleine Bühne) z let 1824–1944. Badatelský zájem o ně je obrovský, což se projevilo i na jejich fyzickém stavu. Zvláště stav divadelních cedulí pro představení v jeho letních arénách byl katastrofální.

Tato skutečnost stála u zrodu konsorciálního⁴ grantového projektu NAKI II, nazvaného *Cesta k divadlu*. Jeho hlavním cílem je vytvoření metodiky pro uchování divadelních cedulí (restaurování a digitalizace) a zpřístupnění jejich obsahu divadelním historikům, které je nezbytné spojit s teatrologickým výzkumem, spočívajícím ve verifikaci a doplňování relevantních dat.

Jedním z hlavních výstupů projektu je zrestaurování osmi⁵ nejhroženějších konvolutů divadelních cedulí Prozatímního divadla z divadelní sbírky Národního muzea, které probíhalo v letech 2016–2018⁶. Před zahájením restaurování bylo nutné vyřešit metodiku a etické otázky plánovaných zásahů.

Popis konvolutů

Divadelní cedule v restaurovaných konvolutech jsou tištěné černým inkoustem na slabém strojním papíru (barvy tónované do odstínu chamoix, béžové, šedomodré či fialové) různé gramáže a kvality. Ve vázaných svazcích se vyskytuje několik formátů cedulí.⁷ Na některých cedulích se vykytují tištěná razítka či přepisy/rukopisné poznámky inkoustem, inkous-

3 Vedle více než 1 200 konvolutů cedulí, jejichž celkový počet lze při průměru 300 cedulí na svazek odhadnout zhruba na 360 000 kusů, spravuje Divadelní oddělení na 40 000 volných cedulí pražských i mimopražských, profesionálních i ochotnických divadel a kočovných společností. Samostatné skupiny tvoří výtvarné plakáty renomovaných českých výtvarníků 20. století (Josef Lada, Josef Čapek, Václav Špála, Jiří Trnka, Vlastislav Hofman, František Tröster, František Zelenka, Alexandr Vladimír Hrska, Karel Svolinský, Libor Fára, Jaroslav Malina a další) a loutkářské cedule a plakáty. Dvě ucelené řady historických cedulí (německé divadlo v Brně z let 1785–1918 a české profesionální divadlo v Brně z let 1892–1985, celkem na 10 000 kusů) uchovává také Oddělení dějin divadla Moravského zemského muzea.

4 Národní muzeum v roli koordinátora (řešitelka Markéta Trávníčková), Institut umění – Divadelní ústav (řešitelka Alena Jakubcová) a Moravské zemské muzeum (řešitel Jaroslav Blecha).

5 Divadelní cedule byly do knižních bloků uspořádány po jednotlivých letech přímo v divadle a takto uspořádané se dostaly do Národního muzea. Z tohoto důvodu se liší také počet divadelních cedulí v jednotlivých konvolutech. Jedná se o konvoluty s označením: 1869/II (234 cedulí), 1871/II (225 cedulí), 1872/I (222 cedulí), 1873 (380 cedulí), 1874/II (112 cedulí), 1876/III (96 cedulí), 1877/IV (105 cedulí), 1878/IV (103 cedulí).

6 Restaurování realizovaly restaurátorky Irena Brunnhofarová, Jana Kovandová, Kateřina Opatová a Adéla Skoupá. Zdroje: Irena BRUNNHOFEROVÁ – Kateřina OPATOVÁ, *Zpráva z restaurování konvolutu 1873*, Praha: Národní muzeum 2016; Irena – Kateřina OPATOVÁ, *Zpráva z restaurování konvolutu 1869/II*, Praha: Národní muzeum 2017; Irena BRUNNHOFEROVÁ – Kateřina OPATOVÁ, *Zpráva z restaurování konvolutu 1871/II*, Praha: Národní muzeum 2018; Jana KOVANDOVÁ, *Zpráva z restaurování konvolutu 1874/II*, Praha: Národní muzeum 2016; Jana KOVANDOVÁ, *Zpráva z restaurování konvolutu 1872/I*, Praha: Národní muzeum 2018; Adéla SKOUPÁ, *Zpráva z restaurování konvolutu 1877/IV*, Praha: Národní muzeum 2016; Adéla SKOUPÁ, *Zpráva z restaurování konvolutu 1876/III*, Praha: Národní muzeum 2017; Adéla SKOUPÁ, *Zpráva z restaurování konvolutu 1878/IV*, Praha: Národní muzeum 2018.

7 25,5 x 38 cm, 29 x 41,1 cm, 38,5 x 51,5 cm, 44 x 56,5 cm, 58 x 41,5 cm, 57 x 75 cm a 70 x 55 cm.

Obrázek 1 a 2 – Konvolut č. 1871/II, *Lesní panna* – detail stavu papíru divadelní cedule před restaurováním (foto K. Opatová) a konvolut č. 1869/II – stav složených divadelních cedulí před restaurováním (foto I. Brunnhoferová).

bytí tloušťky bloku. Jednotlivé knižní bloky byly ušity na tři zapuštěné motouzové vazy s nalepeným strojním kapitálkem. Každý motouz byl smotán ze dvou slabších přízí. Hřbet desek je kulacený a přelepený papírem. Předsádky jsou z pevnějšího strojového papíru obtočené kolem složek. Desky konvolutů byly různé. U restaurovaných kusů byly lepenkové desky buď potažené ve hřbetní části a rozích plátnem, nebo tmavě hnědou usní. Plocha desek byla u všech konvolutů přelepena strojovým mramorovaným papírem.

Fyzický stav před restaurováním

Zásadním problémem divadelních cedulí je špatná kvalita použitého papíru, původně určeného jen k jednorázovému použití. Jedná se o dřevitý papír, který před restaurováním vykazoval nízkou hodnotu pH v oblasti kolem stupně 4–4,5.⁸ Z tohoto důvodu byl papír

⁸ Hodnoty byly získány z povrchu papírů pomocí pH metru WTW 340 a WTW Inolab 720 (WTW Wissenschaftlich-Technische Werkstätten GmbH) s pH kombinovanou elektrodou.

ovou tužkou nebo obyčejnou tužkou.

Konstrukce knižních bloků konvolutu byla provedena několika způsoby. Nejčastěji jsou divadelní cedule zavěšeny na tzv. křídélka (tj. papírové proužky cca 5–6 cm široké s výškou na délku předsádky), které tak tvoří jednotlivé dvoulisty a umožňují rozevírání cedulí v bloku od středu. Menší formáty cedulí byly v knižních blocích zakomponovány ve formě jednolistů tak, že byly k sobě ve složce slepovány navzájem s úzkým přesahem ve hřbetu. Rozměrnější cedule jsou poskládány do formátu bloku (nejprve složeny podél a poté napříč u přední ořízky; u menších rozměrů jen napříč u přední ořízky) a takto složené opět lepeny na papírové proužky.

Poskládané složky konvolutů byly sešity v křídélkách, některé složky byly opatřeny dvěma proužky z pevnějšího papíru vyšší gramáže, které slouží jako zpevnění a zároveň zajišťují na-

Obrázek 3 – Konvolut č. 1876/III – stav knižní vazby s neodbornou opravou pomocí izolepy (foto A. Skoupá).

velkorozměrné cedule, které v místech skladů vykazovala před restaurováním extrémní poškození. Často jsou patrné ztráty papírové hmoty zejména v rozích; místy jsou dochované fragmenty vloženy volně v knižním bloku konvolutů. Některé listy byly částečně či úplně vytrženy z knižní vazby. V minulosti bylo v některých blocích velké množství trhlin papíru divadelních cedulí neodborně opraveno malými samolepkami. V oblasti tiskových zrcadel bylo často viditelné zhnědnutí ploch v okolí tisku, listy byly zaprášené a se skvmami, místy byl také patrný foxing.

Knižní bloky konvolutů byly v různém fyzickém stavu. Některé bloky byly zborcené, částečně vytržené z desek s prasklými předsádkami v drážce. Hřbety byly často poškozeny vydřením u hlavic a v drážkách. V mnoha případech bylo v minulosti poškození bloku neodborně opraveno izolepou (obr. 3).

Metodika restaurování

Vzhledem k celkovému stupni degradace papíru divadelních cedulí vybraných konvolutů bylo nutné zkoumané dokumenty pro úspěšné restaurování celoplošně zpevnit. Aby to ale bylo možné, bylo rozhodnuto, že je nezbytné všechny cedule demontovat z původní knižní vazby konvolutů. V některých případech byly divadelní cedule k sobě slepeny takovým způsobem, že jejich demontáž byla extrémně náročná. Z tohoto důvodu bylo nutné učinit před začátkem restaurování další zásadní rozhodnutí. V případě těchto divadelních cedulí nebude dodržena stejná technologie konstrukce knižního bloku. Zrestaurované cedule se nebudou již do bloku znovu lepit, ale všechny budou zavěšeny na tzv. křídélka. Tato opatření je sice zásahem do původní konstrukce knižního bloku, ale zásadně pomůže uchovat fyzický stav zrestaurovaných divadelních cedulí.

Demontáž

K rozebrání knižního bloku na jednotlivé vazební prvky byla zvolena tzv. mokrá cesta. Nejprve byl blok obalen melinexovou folií, tak aby byl ochráněn před případným zvlhčením při snímání předsádek. Proces byl zahájen nanesením vrstvy vodného roztoku methyldihydroxy-

extrémně zkřehlý, ztmavlý a lámavý (obr. 1 a 2). Barevný papír cedulí vykazoval větší míru poškození než nebarvený papír. To se také projevilo na velkém množství mechanických poškození jednotlivých divadelních cedulí, které bylo navíc podpořeno jejich rozměrovou různorodostí (některé knižní bloky nelícovaly). Jednalo se zejména o řadu trhlin po okrajích listů a u závěsů křidélek. Dále extrémním namáháním při skládání a rozkládání byly vystaveny

ethylceluloso o koncentraci 4 hm % (Thylosa MH 6000, Hoechst) na předsádky v přideštití, která byla překryta melinexovou folií na cca 3–4 hodiny. Po této době byl předsádkový papír včetně adheziva zvlhčen a lepidlo nabotnáno. Následovalo odstranění melinexové folie a vrstvy methylhydroxyethylcelulosity a dále výměna za netkanou textílii, která sloužila jako pomocná vrstva pro sejmutí předsádek z přideštití. Vlastní sejmutí bylo provedeno pomocí skalpela a knihařské kostky. Poté byl knižní blok rozebrán suchou cestou. Nastřížením šicích nití ve středových místech složek byly postupně odděleny jednotlivé složky a redukční proužky.

Separované desky i s předsádkami byly rozloženy a zatíženy. V případě poškození knižního pokryvu bylo v dalším kroku nutné sejmut ještě ten. To probíhalo také pomocí odkladu z methylhydroxyethylcelulosity, skalpela a knihařské kostky. Sejmutý povrch byl poté dočištěn vlhčenými tampony a zatěžkán mezi filtrační papíry separované netkanou textílií. Pokud to bylo nutné, byly v dalším kroku sejmuty suchou cestou také textilní přelep hřbetu a rohy na deskách. Obnažené desky svěšené na potrhaný papírový pruh včetně hřbetníku byly rozebrány na jednotlivé části. Očištění proběhlo smočením v lázni z destilované vody a desky byly poté ponechány volně vysychat na filtračním papíru. Po vyschnutí byly konsolidovány vodným roztokem methylhydroxyethylcelulosity o koncentraci 1 hm % (Thylosa MH 300, Hoechst) a ponechány volně vyschnout pouze při zatížení mezi filtračními papíry.

Čištění a odkyselení

Povrch rozebráných cedulí byl vyčištěn od prachu štětcí a pryžemi. V dalším kroku byly všechny cedule či spleené bloky cedulí opakovaně vykoupány⁹ v teplé vodní lázni mezi dvěma vrstvami netkané textilie, která dále sloužila pro přenos a další práci s plakáty. Takto byly zbylé cedule rozebrány, tak aby byla v co největší míře dochována původní křídélka.

Následně byl papír cedulí a křídélek odkyselen ve vodné lázni uhličitanu vápenatého nebo směsi uhličitano hořečnatého a vápenatého syceného oxidem uhličitým. Následovalo úplné vyschnutí na filtračních papírech. Výsledná hodnota pH papíru po ošetření se pohybovala v rozmezí 6,5–7,5.

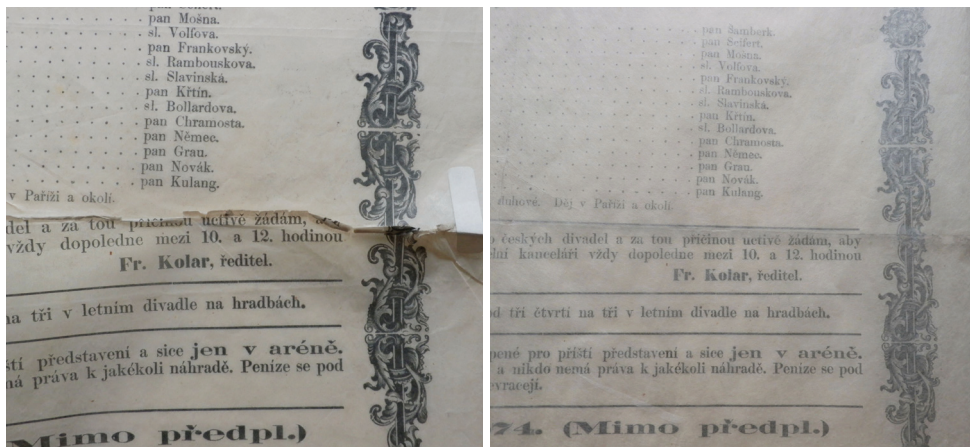
Opravy

Odkyselené cedule byly poté jednotlivě konsolidovány vodním roztokem methylhydroxyethylcelulosity o koncentraci 1 hm % (Thylosa MH 300, Hoechst). Při tomto procesu došlo také k vyrovnání papíru na vodní hladině. Plakáty byly po dobu vyrovnávání položeny na netkanou textílii, díky čemuž nedocházelo k povrchovému poškození papírových vláken a tiskařské černi. Po částečném odstranění přebytečné vody bylo přistoupeno k vyspravení trhlin a přehybů japonským papírem¹⁰ lepeným methylhydroxyethylcelulosou o koncentraci 4 hm % (Thylosa MH 6000, Hoechst). Jednotlivé trhliny byly nejprve jednostranně nebo oboustranně dle potřeby zceleny proužky japonského papíru.

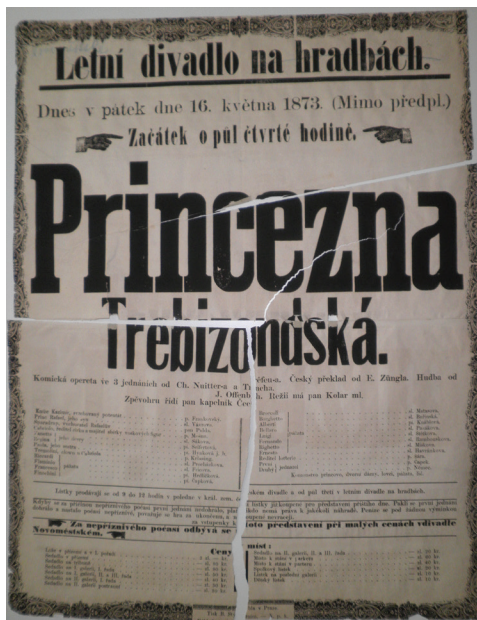
⁹ Zkoušky barevné stálosti razítek byly negativní. Jejich rozpustnost byla testována aplikací ethanolu a vody na místo razítka.

¹⁰ Jednalo se o japonský papír gramáže 11 a složení: manila 35 % a kozu 65 %.

U cedulí s větší ztrátou papírové hmoty bylo přistoupeno k jejímu doplnění vrstvením japonského papíru vhodné barvy a síly. Následovalo celoplošné podlepení celé rubové plochy cedulí stejným papírem (obr. 4–5). Vysychání bylo provedeno pod zatížením. Pokud to bylo nutné, byly stejným způsobem vyspraveny papírové knižní pokryvy, lepenkové desky a papírová křídélka. Poškozená místa byla retušována akvarelovými barvami.

Obrázek 4 a 5 – Konvolut č. 1874/II – detail rubové strany cedule před restaurováním (foto J. Kovandová) a konvolut č. 1874/II – detail rubové strany cedule po restaurování (opravě a celoplošném podlepení) (foto J. Kovandová).

Obrázek 6 a 7 – Konvolut č. 1871/II, Princezna Trebizondská – stav demontované cedule před restaurováním (foto K. Opatová) a konvolut č. 1871/II, Princezna Trebizondská – stav demontované cedule po restaurování (foto K. Opatová).

Po restaurování všech divadelních cedulí v konvolutu následovala jejich digitalizace. Ukázkou srovnání stavu před a po restaurování vybrané divadelní cedule znázorňují obrázky 6 a 7.

Kompletace

Po digitalizaci byly všechny velkoformátové cedule složeny podle původních lomů. Poté byly zkompletovány do jednotlivých dvoulistů zavěšením na křídélka¹¹ a dále uspořádány do jednotlivých složek a ohnuty v místě křídélek v šíři cca 6–7 mm. V některých případech bylo nutné nasadit tzv. redukční proužky, jejichž cílem bylo vyrovnat tloušťku knižního bloku v hřbetu tloušťce bloku v okraji. Před šitím knižního bloku byly přilepeny předsádkové dvoulisty k první a poslední složce pšeničným škrobem v šířce 3–4 mm. Pro zpevnění byla předsádka ještě obtočena plátěným proužkem jemné struktury. Takto připravený knižní blok byl zatížen v knihařském lisu na více než 48 hodin.

Vlastní šití bylo provedeno původní technologií, tj. režnou nití na tři motouzy¹². Po ušití byla přilepena první a poslední složka k předchozím v síle cca 5 mm pomocí pšeničného škrobu. Po zaschnutí byl hřbet knižního bloku zaklížen, zkulacen a přelepen silnějším japonským papírem a dutinkou. Dalšího zpevnění bylo dosaženo přelepením hřbetu alkalickým papírovým přelepem. Jako adhezivum bylo využito pšeničného škrobu.

Desky byly většinou svěšeny na nový papírový proužek původního rozměru. U textilního pokryvu byl potažen původní hřbetník a rohy desek novým zatíraným černým plátnem a až na něj bylo aplikováno původní plátno. Následovalo potažení desek papírovým pokryvem. Ve všech krocích bylo jako adhezivum využito pšeničného škrobu. U usňového pokryvu byl hřbetník podložen a pokryty rohy novou usní podobného charakteru, na kterou byl přilepen

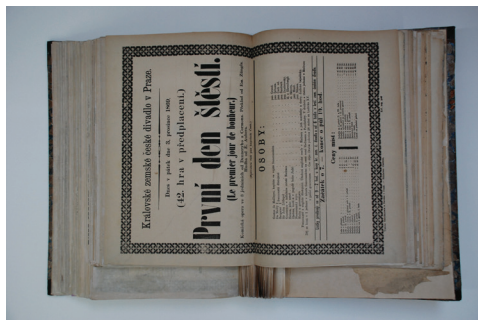
Obrázek 8 a 9 – Konvolut č. 1869/II – stav knižního bloku před restaurováním (foto: K. Opatová) a konvolut č. 1869/II – stav knižního bloku po restaurování (foto: K. Opatová).

původní hřbet za pomoci kostního klišu. Po potažení desek a jejich zaschnutí pod zatížením následovalo podlepení pšeničným škrobem.

Obrázky 8 až 11 znázorňují ukázkou srovnání stavu konvolutů v uzavřeném a rozevřeném stavu před a po restaurování.

11 Pokud nebyla všechna křídélka dochována, byla chybějící křídélka vytvořena z japonského papíru bez znatelné struktury vláken (Dytec).

12 V některých případech byly motouzy nahrazeny tkalouny tak, aby se knižní blok snáze otevíral.

Obrázek 10 a 11 – Konvolut č. 1869/II, První den štěstí – stav divadelní cedule před restaurováním (foto K. Opatová) a konvolut č. 1869/II, První den štěstí – stav divadelní cedule po restaurování (foto K. Opatová).

Závěr

Na všechny zrestaurované konvoluty divadelních cedulí byla vytvořena ochranná pouzdra z nekyselé lepenky jako ochrana proti prachu a přímému působení světla. Knihy musí být trvale uloženy v těchto pouzdrech s vloženým molitanovým klínem, která zaručí udržení kolmé polohy knižního bloku k podložce. Pro zachování vhodných podmínek uložení je nutné deponovat konvoluty ve stabilním klimatickém prostředí při relativní vlhkosti prostředí 50–60 % a teplotě 15–18 °C. Manipulace se skládanými plakáty musí být ale omezena již vždy na minimum. Toho se podařilo dosáhnout úspěšnou digitalizací všech zrestaurovaných cedulí před jejich navrácením do knižní vazby.

Získané digitalizáty budou postupně v rámci navazujících činností projektu zpřístupňovány veřejnosti ve Specializované veřejné databázi EDA – Elektronický divadelní archiv. Z hlediska zachování národního kulturního dědictví se v rámci grantového úkolu NAKI *Cesta k divadlu* podařilo úspěšně zachránit 1477 ks divadelních cedulí, jejichž digitalizace by jinak nebyla možná a informace by byly ztraceny.